

Iconoclasme toen en nu

Wat kunnen we leren van een beeldenstorm?

De dood van George Floyd leidde tot een wereldwijde beeldenstorm. Antiracisme-betogers koelden in Bristol hun woede op het standbeeld van de zeventiende-eeuwse slavenhandelaar Edward Colston, in de VS moesten beelden van Columbus het ontgelden, en in Rotterdam werd een beeld van Piet Hein beklad. Deze vernielingen doen sterk denken aan de beeldenstorm in zestiende-eeuws Frankrijk. Wat zijn de overeenkomsten tussen het iconoclasme van toen en nu? En wat kunnen we leren van de erfenis van deze eerdere beeldenstorm?

Begin jaren 1560 werd Frankrijk opgeschrikt door een grootschalige beeldenstorm. In steden door het hele land namen Franse calvinisten – ook wel hugenoten genoemd – de macht over en vernielden eeuwenoude relieken en heiligenbeelden. De beeldenstorm trof ook de stad Lyon, niet ver van Genève, dat het centrum was van de calvinistische beweging. In april 1562 werd Lyon bezet door troepen onder leiding van de protestantse baron des Adrets. Hij verbood onmiddellijk de katholieke mis, dreef alle priesters de stad uit en liet de kerken zuiveren voor de protestantse eredienst. De imposante kathedraal van St. Jean viel als eerste ten prooi aan de iconoclasten. Hugenoten wierpen het prominente beeld van Johannes de Doper naar beneden en sloegen de hoofden van alle heiligen op het voorportaal kapot.

Theologische en politieke oorzaken

De protestantse vernielzucht had meerdere oorzaken. In de eerste plaats hadden hugenoten theologische bezwaren tegen het plaatsen van beelden in kerken. Verwijzend naar het tweede gebod stelde Johannes Calvijn in zijn *Instituties* dat 'God niet kan verdragen dat zijn oneindige Majesteit wordt afgebeeld in steen, hout, schildering, of welk aards materiaal dan ook'. Bovendien, zo betoogde hij, was het gevaar dat mensen de beelden gingen aanbidden en God uit het oog verloren. Het was daarom noodzakelijk de kerken te zuiveren van beelden, crucifixen en altaren, zodat gelovigen enkel aandacht hadden voor het woord Gods. Overigens moedigde Calvijn de hugenoten niet direct aan tot vernielingen, omdat hij vond dat alleen de autoriteiten het recht hadden de beelden te verwijderen. Uit bewaard gebleven rekeningen blijkt dat het protestantse stadsbestuur in Lyon de zuivering voortvarend ter hand nam. In januari 1563 werd bijvoorbeeld een schilder betaald voor het witwassen van de muren in de rijkversierde kerk van St. Croix en voor het ophangen van een tekstbord waarop de tien geboden waren geschilderd.

Naast theologische overwegingen speelde ook de politieke situatie een rol. Vanaf het begin van de Reformatie waren de hugenoten vervolgd door de Franse autoriteiten, totdat in 1562 regentes Catherina de' Medici een radicale ommezwaai maakte. In januari vaardigde ze een tolerantieedict uit dat protestanten voor het eerst toestond om openlijk hun geloof te belijden, mits ze buiten de stadsmuren en ongewapend bijeenkwamen. Voor veel protestantse gemeentes – die vaak jarenlang in het geheim bijeen waren gekomen – was het edict echter aanleiding om binnen de steden katholieke kerken op te eisen. Zo ook in Lyon. Een burgeroorlog werd haast onvermijdelijk. De beeldenstorm in Lyon viel dan ook samen met het uitbreken van de Franse godsdienstoorlogen, een verwoestend conflict tussen katholieken en protestanten dat zich zou voortspelen van 1562 tot 1598. Maar terwijl katholieken ►

David van der Linden is docent vroegmoderne geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Catharina de' Medici (in het zwart) bekijkt gedode protestanten na de Bartholomeusnacht op 24 augustus 1572. Katholieken vermoordden daarbij hugenoten. Een middag voor de poort van het Louvre. Schilderij door Édouard Debat-Ponsan, 1880.

Boven: Portret van koning Hendrik IV van Frankrijk, ca. 1610. Schilderij door Frans Pourbus de Jongere. Museum het Louvre. Rechts: Het Edict van Nantes. Het originele document wordt bewaard in de Archives nationales de France.

op de belastinginkomsten van de Franse vorst konden rekenen, moesten protestanten de strijd zelf financieren. Het verkopen van beelden en omsmelten van relieken, miskelken, kandelaars en kerkklokken was dus een handige inkomstenbron om soldaten en wapens te betalen. In Lyon kreeg de protestantse koopman Claude de Rocheblanc de taak om alle kerkelijke bezittingen te inventariseren, te verkopen of om smelten teneinde de oorlogskas te spekken.

Vergeeten en vergeven?

De burgeroorlog eindigde pas in 1598. Koning Hendrik IV vaardigde dat jaar het Edict van Nantes uit dat religieuze co-existentie bij wet vastlegde. De hugenoten mochten nu vrijelijk hun geloof belijden naast de katholieke meerderheid. Maar hoewel beide partijen de wapens neerlegden, leefden de herinneringen aan het geweld en de beeldenstorm voort. Katholieken wilden uiteraard hun geroofde goederen terug, maar omdat die

inmiddels waren verkocht of omgesmolten kwam daar weinig van terecht. Protestanten wilden de beeldenstorm het liefst vergeten en waren niet van plan een schadevergoeding te betalen. Om te voorkomen dat deze tegenstellingen opnieuw tot conflict zouden leiden koos Hendrik IV voor een politiek van vergeven en vergeten. Het eerste artikel van het Edict van Nantes gelastte dat 'de herinnering aan alle daden, begaan door de ene of de andere partij, vernietigd en vergeten zullen worden, alsof deze zaken nooit gebeurd zijn'.

'Protestanten wilden de beeldenstorm het liefst vergeten en waren niet van plan een schadevergoeding te betalen'

Protestanten werden bovendien gevrijwaard van strafvervolging: artikel 76 verleende hun amnestie voor het vernielen en plunderen van kerken. De koning hoopte dat beide partijen hun verschillen uiteindelijk zouden vergeten, maar dat bleek een vergissing. Een eeuw later waren de katholieke inwoners van Lyon de protestantse bezetting van hun stad en de beeldenstorm die daarop volgde nog altijd niet vergeten. We kennen hun grieven dankzij de documenten die waren ingediend bij twee commissarissen, de katholieke baron de Champigny en de protestant Montclar de Beaufort. Beide heren waren in 1661 door koning Lodewijk XIV naar Lyon gestuurd om klachten over het Edict van Nantes te onderzoeken. De vorst volgde daarmee het voorbeeld van zijn grootvader Hendrik IV, die in 1599 ook al commissies bestaande uit zowel een katholiek als een hugenoot het land in had gestuurd om te zorgen dat het Edict van Nantes werd nageleefd.

Bevestiging van het Edict van Nantes door koning Hendrik IV in Parijs, 1599. Prent uit 1696 door Jan Luyken. Bron: Rijksmuseum Amsterdam.

De schaduw van het verleden

Eenmaal aangekomen in Lyon werden Champigny en Beaufort direct geconfronteerd met pijnlijke herinneringen aan de beeldenstorm. Guillaume de Rivière de Coyze, priester van de parochiekerk Notre-Dame de la Platière, deed zijn beklag over de protestanten. Hij herinnerde de commissarissen eraan dat de hugenoten in 1562 niet alleen het altaar, de heiligenbeelden en alle kapellen in zijn kerk vernield hadden, maar ook de meubels, relieken, ornamenten en kleding hadden geroofd. Guillaume was verontwaardigd dat de gestolen goederen nooit waren teruggegeven en zijn kerk geen enkele vorm van schadevergoeding had ontvangen. Het was dus tijd dat de protestanten boetten voor de misdaden van hun voorouders. De protestantse gemeenschap wees de klachten resoluut van de hand. Predikanten Pierre Mussard en Louis Tronchin stelden dat zij niet verantwoordelijk waren voor gebeurtenissen van honderd jaar geleden. Bovendien, stelde het Edict van Nantes niet dat alle gebeurtenissen – en dus ook de beeldenstorm – vergeten moesten worden?

Lessen uit het verleden

We weten niet hoe het conflict in Lyon afliep, omdat het rapport van de commissarissen niet bewaard is gebleven. Ongeacht de uitkomst laat dit voorbeeld haarscherp zien dat het verwerken van herinneringen aan een traumatisch verleden cruciaal is als een samenleving duurzame vrede en verzoening wil bereiken. Mensen vergeten maar moeilijk het leed dat hun is aangedaan. Het gevaar is daarom, zoals Hendrik IV ook inzag, dat beide partijen een slachtofferrol kiezen en de ander als dader aanwijzen, wat op termijn tot nieuw conflict kan leiden. Het Edict van Nantes probeerde dit probleem op te lossen door herinneringen te verbieden, of tenminste te verbieden dat

misdaden vervolgd werden. In Lyon bleek deze poging tot verzoening weinig succesvol. Een eeuw later waren de herinneringen aan de beeldenstorm nog springlevend en stonden katholieken en protestanten lijnrecht tegenover elkaar. Dat is opmerkelijk, want zowel Guillaume de Rivière de Coyze als de predikanten Mussard en Tronchin hadden de gebeurtenissen in 1562 niet meegemaakt. Toch verwezen ze naar dit verleden om de ander een hak te zetten. Historici die onderzoek doen naar de Holocaust en het slavernijverleden hebben hiervoor de term 'transgenerationale herinnering' gemunt: verhalen die worden overgedragen op volgende generaties met als doel een pijnlijk verleden levend te houden en claims in het heden te maken. Dat is precies wat zich lijkt af te spelen in de huidige beeldenstorm. Betogers identificeren zich met de tot slaaf gemaakten van eeuwen geleden en eisen daarvoor genoegdoening in het hier en nu. Het laat zien dat het verleden nooit vergeten wordt, maar als een boemerang kan terugkeren. Om werkelijke vrede en verzoening te bereiken, moet een samenleving in de nasleep van een conflict dus proberen pijnlijke herinneringen bespreekbaar te maken. Anders wordt het onvergetelijke op termijn ook onvergeeflijk. ■

Verder lezen

Mack Holt, *The French Wars of Religion* (Cambridge University Press, 2005).

David van der Linden, 'Memorializing the Wars of Religion in Early Seventeenth-Century French Picture Galleries. Protestants and Catholics Painting the Contested Past', *Renaissance Quarterly* 70 (2017), 132-178.

David van der Linden, 'The Sound of Memory. Acoustic Conflict and the Legacy of the French Wars of Religion in Seventeenth-Century Montpellier', *Early Modern French Studies* 41 (2019), 7-20.